

14 באוקטובר 2026

במת אורח

התייחסות לספר "המודיעין ושבעה באוקטובר"

ראובן אייל, ראש להק המודיעין בחיל האוויר לשעבר¹

במאמר זה אבקש להתייחס לשני נושאים: "ההתרעה האסטרטגית" שנעדרה ו"האויב מורתע".

ההתרעה האסטרטגית: לפי הבנתי, ראשי השירותים וצמרת אמ"ן עמדו באחריותם והצביעו על הסכנה חודשים מראש, ובעיניי זהו חלק מן ההתרעה. תוקפן של ההערכה ושל ההתרעות על המצב המתהווה והמתמשך לא בוטל בשום שלב, אך לא מצאתי סימנים להגברה הדרגתית של הכוונות והערנות בקרב הכוחות, כפי שהתחייב ביחס לימים כתיקונם. כך קרה שביום הגורלי היו יישובים שבהם הנשק ארוך הקנה היה מצוי רק במחסנים נעולים, ומפעיליו ישנו בפיג'מות בחדריהם. זוהי בעיה של "הפצת תמונה", שאליה אחזור בהמשך. היעדר הפצה כזו, מקומית, בשטח, הוא בעיה מודיעינית: אי-הפצת תחושה של שינוי במצב, ולו רק חשד, היא בעיה של המודיעין. נדרשת הפצה של רמז כלשהו לרוחב או כלפי מטה, עוד לפני שכל ההחלטות מתקבלות למעלה. זהו לקח כבד משקל גם מן העבר, אך הוא נשחק.

לפי הערכת המצב שרווחה לאורך זמן, ההנחה הייתה שגם אם תיפרץ הגדר והאויב יחדור לשטחנו, הוא יתמקד ביישובים או באתרים מעטים (ארבעה? חמישה?). אם כך, היה חובה להצביע על היישובים שעל הכוונת, כדי לתכנן את פריסת הכוחות ותגבורם ואת התגובה באופן

¹ תא"ל בדימוס, היה ראש להק המודיעין בחיל האוויר בין השנים 1981-1984.

ממוקד ויעיל. בלי הצבעה כזו, כל יישוב עלול לשמש יעד לפשיטה, ועל הכוחות להימצא, במספרים מתאימים, לכל אורך הקו ובסמיכות לכל יישוב. מבחינה זו לקה המודיעין בחסר לאורך זמן, וכמוהו גם קבלת ההחלטות בגופים המבצעיים.

גם אם מספר מוקדי הלחימה היה קטן, הזמן הנדרש לפריסת הכוחות ולהזנקתם בהיקף הדרוש היה מתברר בארוך ביחס לזמן שנדרש לחמאס כדי לפרוץ את הגדר ולהתבסס בתוך אוכלוסייה אזרחית, כשערפל קרב סמיך מסתיר את התמונה מעיני הכוח החיצוני שהיה אמור להתערב ולסייע כעבור זמן.

עולה גם השאלה מהי ההגדרה של התרעה אסטרטגית, לעומת התרעה בסיסית ולעומת התרעה טקטית. האם פרק הזמן שבין ההתרעה לקטסטרופה הוא שקובע אם היא טקטית או אסטרטגית? אני מניח שמתן התרעה קונקרטית, מדויקת ומפורטת שלוש שעות לפני שעת ה"ש" היה מוביל לטענה ולהאשמה שניתנה התרעה טקטית מאוחרת, ושלא ניתנה כל התרעה אסטרטגית שבועות או חודשים קודם לכן.

ההגדרות של סוגי ההתרעות אינן ברורות דיין, ואצל חלק מהכותבים לא ברור למה הם מתכוונים במונח. כך גם בחלק מהשיח הציבורי.

באשר ל"הרתעה" (הקונספציה): רבים ומנוסים ממני טוענים שבהקשר המודיעיני-צבאי מונח זה אינו מחזיק מים, בין השאר משום שלא ניתן למדוד אותו ולהעריך אותו באמינות סבירה.

עם זאת, הוא מופיע במסמכים העוסקים בתורת הביטחון של מדינת ישראל – הן בזו התקפה מבחינה פורמלית, הן בזו שנכתבה אך הממשלה לא הכריזה עליה כתקפה. מקומה של ההרתעה על ציר הזמן בתרשימי הזרימה הוא לפני ההתרעה.

לגבי ההרתעה, עמדתי גמישה יותר מזו של הפוסלים את המונח. לדעתי יש הצדקה לבחון אותו לעומק ולהעריך אם יש בכוחו לתרום, ואם התשובה חיובית – לבנות כלים, מתודות ונהלים שיקבעו את מגבלותיו ואת דרך יישומו. אם אין בכוחו לתרום תרומה ממשית, ראוי להוציאו מן

הלקסיקון ולא לייחס לו משקל מעשי בדיונים. היום אני משוכנע יותר מבעבר שהנושא ראוי למחקר, הן ברמה האקדמית הן ברמה המעשית.

מדברי חלק מהכותבים משתמע שהמודיעין מתייחס לאויב כאל מטרה בלבד (במובן הרחב), ובמקרים מסוימים רק כאל אוסף מטרות לתקיפה, ואילו המשימה החשובה לא פחות – לראות בו גם איום ולחקור אותו ככזה – נעדרת, בניגוד לתקופות זכורות מן העבר.

שני מונחים החוזרים במאמרים שונים בספר מטרידים את מנוחתי, ולדעתי הם מכשילים את עבודתו של חוקר המודיעין:

האחד הוא הגדרת תפקיד המודיעין כ"משקף מציאות". הניסיון ההיסטורי מלמד שזו תקווה – אולי נכונה כשאיפה, אך מתעתעת ובלתי ניתנת להשגה (ודאי לא בכל המצבים). מסתבר שרבים מאמינים בכך, ולמרבה הצער הדבר נשמע גם בקרב צרכני המודיעין, שאינם מודעים כלל לשורת אי-הוודאויות המלוות את הפקת ההערכות והקביעות המודיעיניות. לדעתי, בניית המציאות מאוסף ידיעות היא תהליך שיש בו גם יסודות סובייקטיביים, ואלה אינם ערובה לתיאור המציאות.

לדעתי יש מקום למשחק מלחמה שיבחן את טענתי (יאשר אותה או יפריך אותה). כוונתי למשחק טלפוני המבוסס על אוסף ידיעות (עם "רעשים" סבירים), שיוזן לשתי קבוצות מומחים – לאו דווקא בישיבה ארוכה אחת או בימים רצופים – ולאחר מכן ייבדקו "תמונות המציאות" שיתקבלו. אני משוכנע שציבור ותיקי המודיעין הקשורים למרכז שלכם יוכלו, בזכות ניסיונו, להריץ משחק כזה בקלות ובעלות נמוכה יחסית.

המונח השני הוא "העליונות המודיעינית" – תחושה שרחוקה מלהיות מוכחת ומובילה לביטחון עצמי מופרז: אסון בכל דיסציפלינה, ובמודיעין ודאי.

מסמכי השלל, בכל המלחמות שאני זוכר, חשפו נתונים שלא היינו מודעים להם כלל – לא רק סתימת פערים, אלא גם גילוי של מה שהאמריקאים מכנים unknown unknowns. אין בכך

כדי לסתור מצב של עליונות מודיעינית, אבל יש בכך בהחלט כדי ללמד על תמונה חסרה: עליונות אינה זהה לתמונה מושלמת.

מקובלת עליו עליונות מודיעינית יחסית בנושאים שהגדרנו כבעלי עדיפות עליונה לצרכינו ושמטופלים בהתאם, אבל היא אינה מובטחת בנושאים שהאויב הגדיר כבעלי עדיפות עליונה עבורו. אפשר לראות בשוני הזה אחד ממרכיבי המלחמה האסימטרית: אסימטריה באופי המודיעין הטקטי או האסטרטגי הרשום בצי"ח של כל צד, בהתאם לצורכי ניהול המערכה. האם הייתה לחמאס עליונות מודיעינית בסוגיות נבחרות? אין לי תשובה, רק תחושה שכן, אבל הנושא ראוי לחקירה, לצד רישום ולימוד של כל מה שלא ידענו ולמדנו רק בדיעבד.

עולה גם שאלה בנוגע לטיב המודיעין הבסיסי על התשתיות שהיה בידינו – למשל מפת המנהרות, אורכן, גודלן ונתונים נוספים שעליהם ביססנו תוכנית תקיפה בעבר (2021). לי יש ספק אם אנחנו מכירים את כולן גם היום, והדבר מציף אף הוא סימני שאלה וסדקים במונח העליונות המודיעינית המוחלטת ושיקוף המציאות.

דוגמה שנייה היא ציטוט מתוך הספר: "קונספציה זו כללה תפיסת מציאות לא ריאליסטית בנוגע לאופי חמאס, כוונותיה ויחסי הכוחות ברצועה". זהו מודיעין בסיסי, המשמש משענת להערכות קריטיות נוספות. זהו מצב לא רצוי בעליל, בלשון המעטה, אבל הוא אינו מפתיע אם נזכור שגם היום, כעבור 50 שנה, המומחים חלוקים בשאלה אם ה"מלאך" היה סוכן כפול.

בקריאת המאמרים בספר בולט בעיניי היעדר ההתייחסות לכשלים כבדי משקל בתחום ההפצה, הן של תוצרי האיסוף הן של תוצרי ההערכה. הצינורות דקים מדי ומעטים מדי, והם פועלים בדרך כלל במישור האנכי ופחות במישור האופקי. מגבלות ביטחון המקורות וביטחון השדה מובנות, אך יש להן מחיר (גבוה), ולעתים קרובות יש דרכים להקל בהן בלי ליטול סיכונים.

כדוגמה קונקרטית לסוגיית ביטחון המקורות והזרמת המודיעין, הקשורה לשבעה באוקטובר, אביא את ההתייעצות הלילית של ראשי השירותים, שעות לפני פריצת הגדר. לדעתי, עצם העובדה שעלה צורך בהתייעצות כזו, או שנמצאה לה הצדקה, מחייבת גם ליידע את הדרגים הנמוכים ולהגביר את הערנות, ולו במקצת, ליתר ביטחון. אפשר למצוא תירוצים שיטשטשו את זהות מקורות המודיעין האפשריים, למשל הכרזה על תרגיל פתע, ביקורת שגרתית תקופתית של הנעשה בקו או תירוצים מתוחכמים מעט יותר. לא כל הגברה של השמירה חייבת לנבוע מפקודה או מאישור שניתנים במטכ"ל או ברמת הפיקוד. כשם שניתנה הוראה להקפיץ את "טקילה", כך היה צפוי שיפעלו גם גופים ושירותים אחרים, וגם צה"ל, לו רק היו המפקדים המקומיים בדרגים הנמוכים מודעים לסיבות ההתייעצות הלילית. יש מקום להדרגתיות רבה יותר הן ברמת ההתרעות הן ברמת הכוננויות – ולא רק במסמכים שבמגירה.

לדעתי, הספר מרבה בניתוחים של השאלה מדוע זה קרה (ניתוח היסטורי), וזה חשוב, אבל עוסק מעט מדי בהיבטים המתודולוגיים של המודיעין ובהצעות לליטוש, לשינוי או לפסילה של חלקם. יש בו הרבה היסטוריה והשוואות לעבר (עד כדי אזכור מספר המיגים והמיראז'ים בקרב האוויר בספטמבר 1973), שמהן אפשר להסיק לכל היותר שכדאי לעיין בלקחי העבר כדי לשפר לפחות חלק ממה שדורש שיפור. טעויות חוזרות על עצמן, וכך גם הלקחים וההמלצות של ועדות הבדיקה והחקירה – למשל בעניין כשלי החשיבה הקבוצתית.

אני מניח שעם הצטברותם של נתונים אמינים נוספים מאז העריכה הסופית של הספר, יתאפשר – ואף יתבקש – כך שני, שיענה על סקרנותנו כקוראים המתעניינים במודיעין ועוקבים אחר התפתחות הכלים המתודולוגיים שעליהם נשען המחקר.